

AS A CULTURAL VALUE IN TURKISH FOLK MUSIC 'MINSTRY TRADITION'

Betül KARAGÖZ DURSUN*
Doğukan DURSUN**1

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü
**Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı, Müzik Bölümü

Abstract

In this study, Minstrelsy Tradition is discussed as a cultural value in Turkish Folk Music. The reflection of the Minstrelsy Tradition on our culture from past to present was evaluated on the basis of culture-value-tradition-performer-product and the general characteristics of the tradition were determined. An in-depth research has been carried out by discussing issues such as the Minstrelsy Tradition as a cultural value, the place and importance of the Minstrelsy Tradition in Turkish Folk Music, the concept of Minstrelsy, the Periods of the Minstrelsy Tradition, its history and current situation. Within the scope of the study, it was aimed to contribute to new studies by scanning the relevant literature. The minstrelsy tradition as a cultural value has been examined by discussing the periods of the minstrelsy tradition from its beginning to the present day, the missions it has undertaken during these periods, the subjects it covers and the changes in the performance areas of the tradition. In addition, the concept of 'Âşık' has been researched and the processes of falling in love have been discussed. This scope of work; Ashiks, who play an important role in preserving cultural values and transferring them to future generations, are the spokesmen of the society in Anatolia, express people's problems, feelings and thoughts on many issues that concern people, and in every aspect of the social life of the people; It has been seen that they found a place in weddings, holidays, festivals, coffeehouses, village chambers and many other gatherings. In addition, it has been concluded that the Minstrelsy Tradition is accepted by the society, continues its existence, and is a deep-rooted tradition and cultural value that contributes to vocal and oral culture.

Keywords: Turkish Folk Music, Minstrelsy, Minstrelsy Tradition, Cultural Values.

TÜRK HALK MÜZİĞİNDE KÜLTÜREL BİR DEĞER OLARAK 'ÂŞIKLIK GELENEĞİ'

Özet

Bu çalışmada, Türk Halk Müziğinde kültürel bir değer olarak Âşıklık Geleneği ele alınmıştır. Âşıklık Geleneğinin geçmişten günümüze kültürümüze olan yansımaları kültür-değer-gelenek-ürün temelinde değerlendirilerek geleneğin genel özellikleri belirlenmiştir. Kültürel bir değer olarak Âşıklık Geleneği, Âşıklık Geleneğinin Türk Halk Müziğindeki yeri ve önemi, Âşık kavramı, Âşıklık Geleneğinin Dönemleri, geçmişi ve güncel durumu gibi konular ele alınarak derinlemesine bir araştırma yapılmıştır. Çalışma kapsamında ilgili literatür taranarak yapılacak olan yeni çalışmalara katkı sunmak amaçlanmıştır. Âşıklık geleneğinin başlangıcından günümüze dönemleri ve bu dönemler içerisinde üstlenmiş olduğu misyonlar, işledikleri konular ve geleneğin icra alanlarındaki değişimler ele alınarak kültürel bir değer olarak Âşıklık geleneği incelenmiştir. Bununla birlikte Âşık kavramı araştırılıp âşık olma süreçleri ele alınmıştır. Bu çalışma kapsamında; kültürel değerlerin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli rol oynayan Âşıkların, Anadolu'da toplumun sözcüsü olduğu, insanı ilgilendiren pek çok konuda insanların sorunlarını, duygu ve düşüncelerini dile getirdiği, halkın sosyal yaşantısının her alanında; düğünlerde, bayramlarda, şenliklerde, kahvehanelerde, köy odalarında ve daha birçok mecliste kendilerine yer bulduğu görülmüştür. Bununla birlikte Âşıklık Geleneğinin toplum tarafından kabul gördüğü, varlığını devam ettirdiği, sesli ve sözlü kültüre katkı sunan köklü bir gelenek ve kültürel bir değer olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Halk Müziği, Âşıklık, Âşıklık Geleneği, Kültürel Değerler.

¹ Sorumlu Yazar E-Mail: dogukan.dursun@inonu.edu.tr / Doi: 10.22252/ijca.1520781

GİRİŞ

Geçmişten günümüze hızla gelişen ve değişen dünya düzeni içinde küreselleşme sayesinde ülkeler arasındaki etkileşim hızı her geçen gün daha da artmaktadır. Bununla birlikte küreselleşmenin etkisiyle toplumların kültür erozyonuna uğrama ihtimalleri ve yeni neslin değerlerinin farkında olmaması, unutulması veya hiç öğrenmemesi gibi durumlarda olasılıklar arasına girmektedir. Bu nedenle geçmişini bilen, tanıyan, kökleriyle gurur duyan, ait olduğu toplumun kültürünü bilerek, yaşayarak, değerlerini hayatına dahil eden, kültürel benliğini toplumun kültürel değerleriyle özdeşleştiren bir nesil yetiştirmek toplumların başta gelen görevlerinden biri olmalıdır. Bunu başarmanın en önemli ve en temel yollarından biri kültürel değerlerimizin öğrenilmesi ve öğretilmesidir. İletişim ve etkileşimin yoğun yaşandığı günümüzde kültürel değerlerin bozulmadan gelecek kuşaklara aktarılması, toplumların devamlılığı için oldukça önemlidir. Kendi kültürünü tanıyan, bilen, içselleştiren ve hayatına dahil eden bireylerden oluşan bir toplum daha sağlıklı, daha mutlu ve daha bağlı bir toplum olacaktır denilebilir. Değerler bireylere ders öğretir gibi öğretilemez. Yaşayarak, yaşatarak, rol model olarak, önemseyerek, hatırlayarak ve hatırlatarak, dile getirerek, uygulamaya geçerek, dikkat çekerek öğretilir. Bu öğretimde en kolay yollardan biri sanat ve sanatın alt dallarından biri olan müziği kullanmaktır. Müzik, dünya üzerindeki herkesi ortak noktada buluşturan, farklı kültürlerin birbirini tanımalarına ve iletişim kurmasına olanak sağlayan, icracıların kendilerini veya yaşadıkları toplumun özelliklerini sergilemelerine imkân sunan, bilimsel, sanatsal ve kültürel işlevleri olan evrensel bir sanat formu olmakla birlikte, kültürlerin tanıtılmasında da önemli ve etkilidir. Değer yargılarını değiştirebilen, kitleleri etkisi altına alabilen, sosyalleştiren bazen de asosyalleştiren, terapi amaçlı kullanılabilen ya da hasta edebilen ve daha pek çok etki alanına sahip olan müzik, kişilerin kendi ruh dünyalarını yansıtmakla birlikte, siyasi düşüncelerini, ideolojik yaklaşımlarını, dini duygularını, hayata bakış açılarını, tepkilerini, övgülerini kısacası iç dünyalarını yansıtan ve bunu diğer insanlara sunma konusunda fırsatlar veren etkili bir araçtır. Müziğin insanlar üzerindeki etkisi oldukça büyüktür. Öyle ki insanı eğlendirebilen, hüzünlendiren, güldüren, ağlatan, mutlu ve mutsuz edebilen bir güce sahiptir. İnsanları yönlendirebilen, değer yargılarını değiştirebilen, dahası onları yeni ve bambaşka bir yolculuğa çıkararak kendilerine yeni bir dünya kurmalarını sağlayabilen önemli bir araçtır. Müzik insanın sadece ruh dünyasına etki etmez. Bununla birlikte hayallerini, davranışlarını, kıyafetini, arkadaş çevresini, düşünce ve değer yargılarını olumlu veya olumsuz etkileyebilir. Bu noktada seçilen ve dinlenen müziğin önemi büyüktür. Değer yargılarına ters düşmeyen, insanı mutlu eden ve ait olduğu toplumla bütünleştiren müziklerin dinlenilmesi toplumsal ve dolayısıyla kültürel değerlerin kazandırılmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında etkili olacaktır. Bu bağlamda halk müzikleri önemli bir yer tutmaktadır. Her toplumun kendi halk müziği vardır ve ait olduğu toplumun adıyla anılır. Bizim halk müziğimiz de Türk Halk Müziğidir. Türk Halk Müziği denilince akla ilk türküler gelmektedir. Bu türküler dile getiren Âşıklar ve yaşattıkları Âşıklık geleneği, kültürel değerlerin yaşatılmasında ve gelecek kuşaklara aktarılmasında oldukça önemli ve etkilidir. Bu düşünceden hareketle yapılan bu çalışmada Türk Halk Müziğinde Kültürel Bir Değer Olarak Âşıklık Geleneğinin geçmişten günümüze kültürümüze olan yansımaları derinlemesine incelenerek Âşıklık Geleneği ve Kültürel Değerlerimiz hakkında farkındalık oluşturup alana katkı sunmak amaçlanmıştır.

Türk Halk Müziği

İnsanlığın varoluşuyla birlikte ortaya çıkan müzik, başlangıçta daha çok yerel unsurları içermiştir. Bu da her toplumun kendi geleneksel değerlerini yansıtan Halk Müziğinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ülkemizde Türk Halk Müziği olarak adlandırılan bu müzik türü, gelenekçi bir yapıya sahip olmakla birlikte toplumun ortak duygu ve düşüncesinin, sade, anlaşılır ve etkileyici sözlerle anlatıldığı, içli ezgilerle icra edildiği ve geleneksel kültürün yansıtıldığı bir müzik türüdür (Kınık, 2011).

Türk Halk Müziği, toplumun duygu ve düşüncesini, gösterişten uzak ve içten bir dille anlatan bir müzik sanatıdır (Yener, 2006). Türk halkının ulusal müziği olan bu müzik türü ait olduğu yöre halkının yaşam tarzı ile birlikte, tarihi, coğrafi ve sosyal unsurları bünyesinde bulunduran, ulusal kültürümüzün yapı taşlarından biridir. Geçmişten bugüne zenginliğini taşıyan ve önemli bir kültür ögesi olan Türk Halk Müziği, "Türk kültürünün yeniden-üretim ve taşıyıcılığında büyük etkenlerden biri olmuştur" (Büyükyıldız, 2009, 93).

Oldukça geniş bir yelpazesi olan Türk Halk Müziği, kimi zaman hüzün, kimi zaman sevinç, bazen acı, bazen mutluluk, bazen kavuşamayan iki sevgilinin hikayesi, bazen evladından ayrılan bir annenin acı feryadı, bazen sevdiğine övgü, bazen vatan millet aşkı, bazen yaratana duyulan sevgi, bazen hayata duyulan öfkeyi dile getiren ve Türk Halk Müziğinin temel yapıtaşını oluşturan türküler ile özdeşleşmiştir. Birçok doğal, sosyal, kişisel ve toplumsal olayı duygu yüklü bir dille anlatır. Köklü bir yapıya ve gelenekçi bir anlayışa sahip olan Türk Halk Müziği, Türk insanının yaşantısını hiçbir sanatsal kaygı taşımadan geçmişten günümüze taşımış,

insanları etkisi altına almış ve geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu bağlamda türkülerin ezgisel yönü kadar sözleri de ön plana çıkmaktadır. Sözleriyle toplumsal mesajlar vererek toplum yaşamına katkı sağlayan türküler bu noktada etkili bir iletişim aracı olma özelliği kazanmıştır. Gerek türkülerin icrası gerekse Türk Halk Müziğinin üretilmesi, varlığını devam ettirilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılmasında Halk Ozanı olarak da bilinen Âşıklar oldukça önemli ve etkili olmuştur. Âşıklar gittikleri yerlerde yaşanan toplumsal olaylara dikkat çekerek insanları bilgilendirme ve bilinçlendirme misyonuyla eserlerini icra eden, dile getiren öğretici, haberci, bilgi verici ve kültürel değerleri sergileyici kişiler olarak nitelendirilebilir.

Türk Halk Müziğinde Âşıklık ve Âşıklık Geleneği

Halk Ozanı anlamına gelen Âşık kelimesi (TDK, 2018); "Halk içinde yetişen, deyişlerini sazla söyleyen, sözlü şiir geleneğine bağlı halk şairi" (Türkçe Sözlük, 1988: 96). "Sazlı (telden), sazsız (dilden), doğaçlama yoluyla, kalemlle (yazarak) veya bu özelliklerin birkaçını birden taşıyan ve Âşıklık Geleneğine bağlı olarak şiir söyleyen halk sanatçısı" (Artun, 2005:1) şeklinde tanımlanmıştır. Âşıklık kavramı Türkiye'de Âşık, ozan, saz şairi, halk şairi gibi farklı isimlerle anılmaktadır (Artun, 2017). Türk tarihinin başlangıcından beri Âşıklar var olmuştur ve Türk kavimleri halk sanatçılarına farklı isimler vermişlerdir. Altay Türkleri "Kam", Kırgızlar "Baksı, Bakşı, Bahşı", Yakutlar "Oyun", Tonguzlar "Şaman" ve Oğuz Türkleri ise "Ozan" olarak adlandırmışlardır. Âşıklar türkü ve güzellmeleriyle halkı eğlendirirken, koçaklamalarıyla askeri coşturmuş, halkın duygularına tercüman olmuş ve devlet katında da itibar görmüşlerdir (Makal, 1978: 10). İslamiyet'in kabulü ve tarihsel süreç içerisinde uğradığı değişimle birlikte Âşıklık Geleneğinde, ozan yerini âşığa bırakırken kopuz da yerini bağlamaya bırakmıştır. Âşıklar, çeşitli dönemlerde efsunculuk, hekimlik, bilginlik, rakkaslık ve din adamlığı gibi birçok farklı görevler üstlenmiştir (Çitgez, 2010:1). İçinde bulunduğu toplumun, kültürel, ekonomik, siyasi ve toplumsal olaylarına dikkat çekerek halkın duygularına tercüman olmuştur. Toplumun kültürel mirasının taşıyıcısı konumunda olup, bu kültürel birikimi gelecek nesillere aktaran kültür elçiliği görevini üstlenmiştir. Sosyo-kültürel gelişmeleri dile getirip överek, taşlayarak ya da gülerek işleyen bu özel insanlar için Âşıklık Geleneğinin de devam ettiricisi ve yaşatıcısıdır denilebilir.

M.Ö 432'ye kadar uzanan ve köklü bir geçmişe sahip olan, "Âşıkları yönlendiren kurallar bütünü" (Artun, 2005:1) olarak tanımlanan Âşıklık Geleneği, özellikle Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde, Ardahan, Erzurum, Kars illerinde daha sık görülürken (Çitgez, 2010:1), Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan başta olmak üzere geniş bir alanda varlığını devam ettirmektedir (Öksüz, 2013: 43). Âşıklık Geleneği literatürde üç döneme ayrılmıştır. Bu dönemler şu şekilde açıklanmıştır:

1. Birinci Dönem (12.yy. – 15. Yy.)

Bu dönem içinde âşıklar, dinî konuları benimseyerek ve üzerine şiirler yazarak kalıcı eserler ortaya koymuştur. Dinî ve mistik edebiyatın öncüleri olarak bilinen Yunus Emre ve onun takipçileri, siyasi düşüncelerden ziyade insanî ve mistik değerlere odaklanmışlardır. Âşıklar, sadece insanların manevi ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda dar bir tarikatçılık anlayışından uzak, evrensel mesajlar veren şiirlerini sürdürmüşlerdir (Artun, 2005: 49).

13. yüzyıl, Türk edebiyatının gelişmeye başladığı bir dönemdir. Bu dönemde halk şiirlerine dair kaynaklar bulunmamakla birlikte, mevcut kaynaklar genellikle dinî ve tasavvufî halk edebiyatına aittir. 1223 yılında Ali isimli bir âşık tarafından Batı Türkçesi ile yazılan Kıssa-i Yusuf isimli eser, Yesevi yolunda bu dönemde saz şairi tarzında yazılmış önemli bir yapıt olarak öne çıkmaktadır. 13. ve 14. yüzyıllar, genellikle dini konuların işlendiği bir kuruluş dönemi olarak kabul edilmiştir. Tekkelerde gelişen halk edebiyatı ve saz şiiri de bu dönemde önemli bir gelişim göstermiştir. Bu dönemde Âşıklar, toplum içinde aktif rol oynayarak şiirlerini icra etmiş ve bazıları ordu içinde de yer edinmiştir. Bu dönemin önemli isimleri arasında Yunus Emre ve Hacı Bayram Veli öne çıkmaktadır (Yardımcı, 2013).

Âşık Edebiyatı, Anadolu'daki yaşam, inanç ve düşünce yapısının evrimiyle şekillenmiş olan ozan-baksı geleneğinden doğmuştur. İlerleyen zaman içinde insanların yaşam biçimleri, duyguları ve düşüncelerindeki değişimler, yeni edebi ve kültürel birikimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu dönemin sonlarına doğru, dinî konuların işlendiği tekkelerde devam eden Âşıklık Geleneği, zamanla yeni bir şiir anlayışının oluşmaya başladığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

İslamiyet'in etkisiyle şekillenen edebiyat ürünleri genellikle İslami düşünceye uygun konuları işlemiştir. Bu nedenle dinî içeriklerden uzak değildir. 15. yüzyıldan itibaren Anadolu'da başlayan âşıklık geleneği, zamanla

ozanların yerini âşıkların aldığı ve kopuzun yerini ise kara düzen, bağlama, çöğür, tambura, cura gibi çalgıların aldığı bir süreç içinde evrilmiştir (Köprülü, 1989: 57). Geçiş sürecinin etkisiyle edebi ürünlerin konu bakımından değişime uğrayarak dini konuların işlendiği bir dönem olmuştur.

2. İkinci Dönem (15yy.- 18. yy.)

Ozanlar, Tekke Edebiyatı'nın oluşumuyla birlikte kültürel ve sosyal rollerini yitirmeden tekke ile bağlantılı olarak "ordu şairleri" olarak adlandırılan bir grup içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu süreçte Âşıklık geleneği, ozanbaksı geleneğinin devamı olarak işlevsel ve tematik olarak benzerlik gösteren destan türünü de ele almıştır (Çobanoğlu, 2000: 127).

Bu dönemde Tekkelerde sürdürülen kültürel faaliyetler, zamanla kahvehane kültürüne dönüşmeye başlamıştır. Tekkelerdeki İslami konuların yerini, kahvehanelerdeki dünyevî konular almaya başlamıştır. 16. yüzyıla kadar olan dönem, geniş halk kitleleri için bir geçiş süreci niteliği taşımaktadır. Bu süreçte, eski geleneğinin temsilcisi olan ozanlar, Anadolu'da yerlerini zamanla âşıklara bırakmışlardır. Bu geçiş döneminde halk şairleri için farklı isimler kullanılmıştır; "Ozan", "Dede", "Ağsakal", "Varsag", "Yanşag", "Varsağı-gu" gibi çeşitli adlar bu dönemde yaygın olarak kullanılmıştır (Öcal, 2010).

16. yüzyılda tekkelerin yaydığı, maddî ve manevî kültür seviyesi bakımından zengin olan tasavvuf atmosferi, büyük şehirlerde yetişen saz şairleri tarafından benimsenmiş ve "Ozan" tabiri küçümsenmeye başlamıştır. Şehirlerde yetişen bu şairler, kendilerini köy ve aşiretlerden gelen şairlerden ayırmak için "âşık" adını benimsemeye başlamışlardır (Köprülü, 2004: 176). Bu dönemde ozandan âşık adına geçiş sürecinin şehirli âşıkların kendini ozandan üstün görmesinden kaynaklı, ayrışma çabalarıyla başladığı düşünülmektedir. Bu dönem âşıklarında Ozan, Bahşi, Baba, Dede gibi mahlasların bulunması dikkat çekicidir. Bu mahlasların devam ettiğini görmek âşık edebiyatının oluşumunu bu yüzyılda tamamlayamadığının göstergesi olarak düşünülebilir. Osmanlı sahasında o dönemin en güçlü temsilcileri Karacaoğlu, Azerbaycan sahasında da Kurbanî'dir (Oğuz, 1995:425).

Bu dönemde, Âşık edebiyatı, kahvehanelerde oluşmuş ve şekillenmiştir. Bununla birlikte âşıklar Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasıyla ordu şairleri olarak öne çıkmıştır. Öncelikle Bektaşî tarikatı ve diğer tekke edebiyatı mensuplarıyla etkileşim içinde bulunmuş ve kendi özgün türlerini geliştirmişlerdir. Âşık tarzının oluşumu ile bağımsız bir kimlik kazanmasında kahvehaneler büyük bir etkiye sahip olmuştur. Kahvehaneler, Türkiye ve İslam dünyasında dünyevî konuların konuşulduğu, insanların bir araya gelip keyifli vakit geçirdikleri mekânlar olarak öne çıkmaktadır. Kahvehanelerin büyüklüğü ve izleyici sayısının fazla olması âşıkların enstrüman ihtiyaçlarında değişikliklere yol açmıştır. Büyük mekânlarda icra edilen âşıklık sanatı, daha büyük ve güçlü sesi olan çöğür, bağlama, divan sazı gibi türlerle icra edilmeye başlamıştır (Gazimihal, 1975).

17. yüzyılda âşık edebiyatı, kendi oluşumunu büyük oranda tamamlamıştır. Bu dönemde âşıklar klasik edebiyattan ve yazılı kültürden beslenmişlerdir. Dönemin önemli âşıkları arasında, Âşık Ömer, Gevheri Tufarganlı Âşık Abbas, Ercişli Emrah ve Kayıkçı Kul Mustafa gibi isimler yer almaktadır. 17. yüzyılda asker âşıkların oluşturduğu destansı üslup devam etmiştir. Osmanlı ve Azerbaycan âşıklarının bu dönemde önemli benzer özellikler gösterdiği görülmektedir. (Oğuz, 1997: 186).

18. yüzyıl halk şairlerinin artış gösterdiği bir dönem olmuştur. Asker âşıklar ise 17. yüzyıldaki kadar güçlü âşıklar ortaya çıkmamıştır. Osmanlı'da, toplumsal olaylara karşı söylenmiş destanlar görülürken Azerbaycan'da atışma türünde eserlerin daha yaygın olduğu görülmüştür. Bu dönemin en önemli temsilcileri arasında Levni, Azerbaycan'da Heste Kasım ve Molla Penah bulunmaktadır (Oğuz, 1997: 4).

3. Üçüncü Dönem (19.Yüzyıldan Günümüze)

Üçüncü dönem, âşık edebiyatının yeniden canlandığı ve güç kazandığı dönem olarak dikkat çekmektedir. Bazı görüşlere göre halkın zevkinin zayıfladığı iddiaları olsa da bu dönemde Âşıklık kolunu oluşturan usta âşıklar yaşamış ve hem aruz hem de hece ölçüsünde başarılı eserler veren âşıklar ortaya çıkmıştır. 18. yüzyıl âşıklık geleneğinin güçlü temsilcileri arasında Erzurumlu Emrah, Yozgatlı Fenni, Bayburtlu Zihni, Konyalı Şemi, Dertli ve Bayburtlu Zihni, Develili Seyrani gibi âşıklar bulunmaktadır. Bu dönem halk hikâyelerinin artış gösterdiği bir dönemdir. Bu dönem âşıklık geleneğinin gerileme sürecine doğru hazırlandığı dönem olmuştur (Sakaoğlu, 2014).

19. yüzyıl, Âşık edebiyatının en parlak dönemlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde, geleneğin temsilcisi olan güçlü âşıklar ortaya çıkmış ve çok sayıda ürün verilmiştir. Şairler, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma süreciyle paralel olarak, eserlerinde sosyal, siyasi ve tarihi olaylara yer vermişlerdir. Bu yüzyılda Divan Edebiyatı ile Âşık Edebiyatı arasında güçlü bir etkileşim olmuştur (Köprülü, 1962: 526). Yine bu dönemde âşıkların sayısında artış gözlenmiştir. Âşıklar büyük şehirlerde kahvehanelerde toplanarak sanatlarını icra etmişler ve üst düzey yöneticilerden destek görmüşlerdir (Düzgün, 2006: 178).

20. yüzyıl, âşık edebiyatının en ileri düzeyde olduğu yıllardan biri olmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte milli kültüre yönelişin artması, âşıkların milli birlik ve beraberlik konularına odaklanmalarını sağlamıştır. Sesli, görüntülü ve yazılı kültür ortamları yaygınlaşmış ve sözlü kültür geleneğinin etkisiyle âşıklar geniş kitlelere ulaşmışlardır. Âşıklar plak ve ses bantlarıyla radyo ve televizyon programlarına katılmış ve yoğun ilgisi sayesinde altın çağını yaşamıştır. Bu dönemde Âşık tarzı halk hikâyeciliği önemli bir yer tutarken özellikle Kars ve Erzurum kökenli âşıklar arasında hikâye anlatıcıları ve tasnif edicilerin sayısında artış gözlemlenmiştir. Bu dönemin en önemli temsilcisi Âşık Veysel Şatıroğlu olmuş ve bununla birlikte Âşık Murat Çobanoğlu, Âşık Şeref Taşlıova ve özellikle Âşık Reyhani gibi âşıklarda dönemin önemli isimleri arasına girmiştir (Durbilmez, 2016: 28).

Günümüzde Âşıklık Geleneği tarihsel süreç içerisinde yaşanan toplumsal ve kurumsal olaylardan etkilenerek şekillenmiştir. Âşıkların eserlerinde ve icralarında da kendini gösteren bu değişiklikler şöyle sıralanmıştır (Artun, 2017: 31):

- Âşıklık Geleneğini besleyen sözlü gelenek zayıflamıştır.
- Usta-çırak ilişkisi çözülme noktasına gelmiştir.
- Usta âşıkların yeni âşıklar üzerindeki etkileri azalmaya başlamıştır. Yeni âşıklar geleneği tam olarak öğrenip uygulama fırsatı bulamamışlardır. Dinleyici kitlesinin azalmasından kaynaklı yeni âşıklar denetlenememiştir.
- Bölgelerde, dar çevrelerde, köylerde yetişip tanınan Âşıkların şiirleri yazıya geçirilmese de sözlü geleneğe söylendiği için günümüze gelebilmiştir. Sözlü geleneğin zayıflamasıyla bu Âşıklar ve şiirleri bugün unutulma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Ayrıca sözlü gelenekteki eski âşıkların şiirleri usta malı olarak söylendiğinde, geleneğe usta-çırak ilişkisi olmasa da yeni Âşıkların yetişmelerine yardımcı olmaktadır.

Âşık Olma Şekilleri

Âşık olma şekilleri incelendiğinde öncelikle bireyin ailesinde, çevresinde saz çalan, şiir söyleyen usta âşıkları görüp etkilenerek heveslenmeleri ve bu ustaları örnek alma durumları gelmektedir. Bununla birlikte rüya görme (bade içme) de başlangıç aşamalarından biri olarak kabul edilebilir. Âşıklığa heveslenenler âşıkların icra yaptıkları ortamlarda bulunur, hikâyeler dinler ya da usta bir âşığın yanında fasıllarda bulunarak bu alana yönelirler. Âşıklığa heveslenen çırağın söz-ezgi üretme bakımından yetenekli olması, yapılacak olan karşılaşmalar için öğrenme ve hazır cevap gibi yeteneklerinin olması gerekmektedir.

Âşıklık geleneğinin temsilcileri, belirli aşamalardan geçmektedir. Bu aşamalardan ilki heveslenme sürecidir. Âşık olmaya heves etmenin çeşitli nedenleri vardır; bunlar arasında geleneğin içinde büyümek, genç yaşlardan itibaren icra mekânlarında bulunmak veya aileden birinin âşık olması yer alır. Ayrıca yoksulluk, uzaklara gitme, birine âşık olma gibi duygusal deneyimler de âşıklığa yönlendirebilir. Heveslenme aşamasını takiben çıraklık, kalfalık ve ustalık aşamaları gelir. Bir âşık usta olabilmek için genellikle bir sınavdan geçmeli ve ustasından icazet almalıdır (Artun, 2017: 61-74).

Bazı insanlar doğuştan şiir söylemeye ve yazmaya eğilimli olurlar. Bunlardan bazılarının genlerinde taşıdığı özelliklerden dolayı şiir yazma ya da söyleme eğilimli olma özelliklerine "soyaçekim" adı verilmektedir. Bu özellik anne veya babadan geçeceği gibi birkaç nesil önceki atalarında âşık/şair bulunan sanatçılardan da geçmektedir (Durbilmez, 2016:95). Âşık olma halleri şu şekilde sıralanabilir: Heveslenme, Rüya Görme (Bade İçme) ve Dert ve Sevda Nedeniyle.

Âşıklık Kolları

Âşıklık Geleneğinde usta âşık, hevesli ve yetenekli gördüğü genci yanına çırak alarak yetiştirir. Gittiği yerlere götürerek bu süreçte olgunlaşmasını sağlar. Hevesli âşık adayı gittiği meclislerde ustasından usta malını öğrenirken, diğer ustaları da dinleyerek kendini geliştirmeyi hedefler. Ustası yeterince olgunlaştığını

düşündüğü öğrencisine mahlas verir ve artık meclislerde yerini aldığı anda önce usta malı öğrendiklerini söyler daha sonra kendi mahlasını kullanır. Kullanılan mahlaslar hangi Âşık kolundan olduğunu gösterir. 19. yüzyılın dikkat çeken önemli gelişmelerinden biri de “âşık kolu” adı verilen usta-çırak ilişkilerinin bir sisteme oturmasıdır. Bu sistem Kaya tarafından şu şekilde sıralanmıştır (Çitgez, 2010: 7):

1. Emrah Kolu
2. Dertli Kolu
3. Ruhsatî Kolu
4. Sümmanî Kolu
5. Derviş Muhammed Kolu
6. Huzurî KoluŞenlik Kolu

Âşıklık Geleneği İcra Formları

Âşıklık Geleneğinde icra formları aşağıdaki şekilde sıralanmış ve açıklanmıştır (Dursun, 2018):

Hoşgeldiniz

Toplanan meclisteki iki âşık tarafından hoşgeldiniz meclisine merhaba adlı şiirlerle saz eşliğinde söylenerek dile getirilir. Bu söyleyişinin sonuna doğru âşıklar, birbirine iğneleyici göndermeler yaparak atışmalar-karşılaşmalarla birbirini hedef aldıklarını belirtirler.

Canlandırma

Âşıklık Geleneğinde canlandırma bölümü giriş bölümü niteliindedir. Âşıkların birbirlerini tanımak için söyledikleri, kendisinin ürettiği ya da usta malı şiirlerle serbest olarak icra ettikleri şiirlerdir. Usta malı söylemelerindeki amaç ustalarının adlarını duyurabilmektir. Bu gelenekte ustaların isimlerinin yaşatılmasına katkı sağlamaktadır.

Atışma (Âşık Karşılaşmaları)

Meclise katılan âşıkların dinleyiciler karşısında birbirini iğneleyici sözlerle mizah çerçevesinde süren söyleşmelerdir. En az iki âşığın gelenek kurallarına uygun olarak birbirlerini denemeleri esasına dayanır. Atışma yapacak olan âşıkların, doğaçlama söyleme becerisine sahip olan usta âşıklar olması gerekir. Âşık karşılaşmaları, bilirkişiler önünde sazlı-sözlü olan karşılıklı söyleşmelere denmektedir. Geleneğe göre ilk söze yaşlı ve usta kabul edilen âşık başlar. Kendisinin veya topluluğun verdiği ayak üzerinde seçtiği herhangi bir konuda söylemeye başlar. Daha sonra diğer âşıklar belirlenen ayakla devam ederler ve karşılaşma aynı usulle devam eder (Yardımcı, 2013:182).

Hikâye Anlatma

Âşık Edebiyatını oluşturan kollardan biridir. Geleneklere bağlı kalarak hikayelerini anlatan âşıklar metne müdahale etmeden ve metni değiştirmeden anlatırlar. Günümüzde Âşıklık Geleneği içerisinde hikâye anlatımı yerini “kısa hikayemsi, anekdot, hatıra, fıkra ve kurmacalara bırakmıştır. Âşıklar hızlı geçen zaman karşısında artık uzun konulu hikâyeler yerine kısa hikâyeleri tercih etmeye başlamışlardır. Bu gelenek sosyal medya ve iletişim araçlarının etkisiyle giderek azalmaya başlamıştır. Reyhani ise, hikâye döneminin 1965 yılında televizyonun çıkması ile bittiğini belirtmiştir (Özaslan, 2001).

Tarih Bildirme

Divan Edebiyatında 15. Yüzyıldan itibaren EBCED hesabı denilen bir yöntemle, Arap harflerinin her birine sayı değeri yüklenerek ölüm, düğün, zafer, felaket gibi sosyal olayların tarihini belirtmek amacıyla tarih saptama işlemi yapılmaktadır. Bu işleme “Tarih Düşürme” denir (Durbilmez, 2016: 132). Âşık Edebiyatında tarih düşürme işlemi ise Divan Edebiyatının etkisi ile uygulanmaya başlamış ve bir gelenek haline almıştır. Âşıklar doğal ve sosyal olayların kendi şiirlerinde tarihi birer belge olarak kalması için şiirlerinde tarih belirtmişlerdir (Artun, 2017: 86).

Değiştirme/ Atıştırma

Atıştırmada en az iki âşık karşılıklı söyleşirken, değiştirmede bir âşık birden fazla kişi ile hayali olarak söyleşir. Değiştirmeye aynı zamanda söyleştirme/atıştırma da denilmektedir. Değiştirmelerde şiirin sonunda âşığın mahlasına da yer verilmektedir (Durbilmez, 2016: 135).

Lebdeğmez (Dudakdeğmez)

Lebdeğmez dudakdeğmenin eski adıdır. Âşık atışmalarının en zor olanıdır. Halk müziğinin dinleyicilerde hayranlık uyandıran ve yetenek gerektiren özel bir alanıdır. Lebdeğmez yarışmasına katılacak olan âşıklar iki dudağının arasına iğne koyarak, seçiciler heyeti tarafından seçilen ayak ile yarışmaya başlarlar. Âşıklar yarışma boyunca şiirleri kıtalar halinde söyleyerek atışırlar. Atışma sırasında b, f, m, p, v gibi ünsüzleri dudaklarına iğne batmaması için söylemezler. Dudağı kanayan âşık yenilmiş sayılır (Halıcı, 1992: 2). Lebdeğmenin ikiden fazla âşık ile yapıldığı atışmalar da görülmektedir (Yardımcı, 2013:188).

Türk Halk Müziğinde Kültürel Bir Değer Olarak Âşıklık Geleneği

Günümüzde, içinde bulunduğunuz yüzyılın vazgeçilmez parçası olarak hayatımızda önemli bir yer edinen teknoloji (Karataş, 2024) ve küreselleşme gibi dış unsurların etkisiyle pek çok kavram yeniden adlandırılmış ve tartışma konusu olmuştur. Bu kavramların başında kültür ögesi öne çıkmıştır. Bir toplumu toplum yapan en önemli özelliklerin başında kültür gelmektedir (Büyükyıldız, 2015). Kültür, 1. "Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü. 2. "Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü. 3. Muhakeme, zevk ve eleştirme yeteneklerinin öğrenim ve yaşantılar yoluyla geliştirilmiş olan biçimi. 4. Bireyin kazandığı bilgi." gibi ifadeler ile tanımlanmıştır (TDK, 2018). Kültür, içinde birçok maddi ve manevi değeri barındıran toplumun en temel yapıtaşlarından biridir. Sahip olduğu bu değerler bütünüyle ait olduğu toplumun kültürel değerlerini oluşturmaktadır.

Kültürel öğelerin ön plana çıktığı ve toplumun benimsediği kültürel değerler, bir kişi veya grubun hayatına rehberlik eden ilkeler olarak tanımlanmaktadır. Genel olarak aile, okul gibi sosyal çevrelerden öğrenilen değerler genellikle toplum tarafından kabul gören iyi ve arzu edilen davranışlara dikkat çekerek insanları bu noktada birleştirmeyi amaçlayan (Rokeach, 1973; Schwartz, 1992), insan davranışlarını etkileyen aynı zamanda bu davranışları değerlendirme kriteri niteliği taşıyan (Tepperman ve Rosenberg, 1995), toplumu oluşturan bireylerin uymak durumunda kaldıkları ortak kabul görmüş ahlaki inançlar (Kalyon, 2005), insanlar arasında kabul görmüş, benimsenmiş davranış ve kurallar (Çavdarıcı, 2002), kısaca insanın yarattığı her şey (Çotuksöken, 2005: 2) olarak tanımlanmıştır.

"Toplumların devamlılığı, kültür erozyonuna uğramadan, çağı takip ederek, değişime ve yeniliğe açık olarak, kendi öz değerlerini koruyup ilerlemelerine bağlıdır." (Karagöz, 2013: 1). Bu ilerlemenin sağlanması kültür aktarımı ile sağlanabilir. Bu aktarımın vazgeçilmez unsurlarından biri de türküler ve Âşıklardır. Bu iki öge Âşıklık Geleneğinin en önemli yapı taşlarıdır (Dursun, 2018). Âşıklık Geleneği, geçmişten günümüze yaşamış olan Âşıklar arasında bilgi, görgü ve tecrübenin aktarımını sağlayan bir köprü görevindedir (Heziyeva, 2010). Toplum tarafından kabul görmüş, geniş coğrafyalarda varlığını sürdüren, sesli ve sözlü kültüre katkı sunan köklü bir gelenek ve kültürel bir değerdir. Sözlü kültür, bir toplumun tarihini, değerlerini, inançlarını ve yaşam tarzını yansıtan önemli bir araçtır. Bu kültürel unsurların varlığı, toplumların kimliklerini korumalarına ve geçmişlerini gelecek nesillere aktarmalarına yardımcı olur ve toplumsal bağları güçlendirir. Sözlü kültürün günümüze taşınmasında ve varlığını devam ettirmesinde ezgili şiirler kullanılmıştır. Bu sayede şiirlerin ezgilerle birlikteliği, kültür ürünlerinin gelecek kuşaklara aktarmasında etkili olmuştur. Temeli Kopuz ile Ozan-baksı geleneğine dayanan ezgili şiir icracıları Anadolu'da yerini Âşık ve bağlamaya bırakmıştır. Bununla birlikte daha dünyevi konulara yönelme başlamıştır. Âşıkların toplum içerisinde üstlendiği görevler neticesinde işlediği konular da sürece içerisinde değişim göstermiştir. Buna bağlı olarak Âşıklar Anadolu'da toplumun sözcüsü olmuşlardır. Siyasi, ekonomik ve sosyal konularda insanların sorunlarını, duygu ve düşüncelerini dile getiren Âşıklar, halkın sosyal yaşantısının her alanında; düğünlerde, bayramlarda, şenliklerde, kahvehanelerde, köy odalarında ve daha birçok mecliste kendilerine yer bulmuşlardır.

Türk halk müziğinin en önemli ana kaynaklarından biri olan Âşıklar, buldukları ortamlarda toplumu eğlendirirken düşündürülen, güldürürken ağlatan, eleştirirken övgü yağmuruna tutan; dini, siyasi, kültürel ve

ekonomik tüm konuları ele alarak, insanlar üzerinde eğitici, öğretici ve onları yönlendirici bir etkiye sahip olan özel kişilerdir. Kültürel değerlerin aktarılmasında önemli rol oynayan Âşıklar, insanların isteklerini ve hayallerini dile getirirken, halkın yaşayışını, geçmişini, tarihini, kültürünü de gelecek kuşaklara taşımada etkili olmuşlardır (Artun, 2017).

Âşıklık Geleneği usta-çırak ilişkisine dayanan bir gelenektir. Çıraklık bu geleneğin okulu niteliğindedir. Bu geleneğin kuşaktan kuşağa aktarılabilmesi çırakların yetişmesi, onların usta olup yeni çıraklar yetiştirmesine, edindikleri bilgi, deneyim ve tecrübeleri çıraklara aktarabilmesine bağlıdır. Yetişen çıraklar ustalarının tavrından, üslubundan, hikâye ve ezgilerinden etkilenecek onları açtığı yoldan ilerleyerek Âşıklık kolunu oluşturmuşlardır. Âşıklık Geleneği, çıraklık dönemi ile başlayıp kalfalık dönemi ile devam edip ustalık dönemi ile tamamlanmış olup, ustanın onay verdiği zaman tamamlanır.

Sonuç

Bu çalışmada, Türk Halk Müziğinde kültürel bir değer olarak Âşıklık Geleneği ele alınmıştır. Âşıklık Geleneğinin geçmişten günümüze kültürümüze olan yansımaları kültür-değer-gelenek-icracı-ürün temelinde değerlendirilerek geleneğin genel özellikleri belirlenmiştir.

Yapılan bu çalışma sonucunda; kültürel değerlerin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli rol oynayan Âşıkların, Anadolu'da toplumun sözcüsü olduğu, insanı ilgilendiren pek çok konuda insanların sorunlarını, duygu ve düşüncelerini dile getirdiği, halkın sosyal yaşantısının her alanında; düğünlerde, bayramlarda, şenliklerde, kahvehanelerde, köy odalarında ve daha birçok mecliste kendilerine yer bulduğu görülmüştür. Bununla birlikte Âşıklık Geleneğinin toplum tarafından kabul gördüğü, varlığını devam ettirdiği, sesli ve sözlü kültüre katkı sunan köklü bir gelenek ve kültürel bir değer olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca Âşıklık geleneğinin değerlerin korunması ve aktarılmasında, kültürler arası etkileşim ve iletişiminde, toplumsal yapının bozulmadan gelecek nesillere aktarılmasında, milli bilinç oluşturmada ve kültürün devamlılığında etkili ve önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Her ne kadar teknoloji Âşıklık Geleneğini olumsuz etkilese de günümüzde Âşıklık geleneğini sürdüren Âşıkların, sanat kaygısı taşımadan toplumsal konuları ele alarak birçok değeri içinde bulunduran icralar gerçekleştirip topluma milli ve manevi değerleri kazandırma, hatırlatma, farkındalık oluşturma ve gelecek nesillere aktarma konusunda katkıda bulunduğu, geçmişten günümüze süregelen Âşıklık Geleneğinin dönem dönem inişli çıkışlı olsa da günümüzde hala varlığını devam ettirdiği, Âşıkların yaşadıkları yöre insanının duygularını ifade ederek bu sanatın yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılmasında büyük önem taşıdığı görülmüştür.

Kaynakça

- Artun, E., (2005), Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Artun, E. (2017). Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, Adana: Karahan Kitabevi.
- Büyükyıldız, Z. H.(2009). Türk Halk Müziği. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Büyükyıldız., H.Z. (2015). Arı Sanat Yayınları: 229 Araştırma -İnceleme: 49. İstanbul. Arı Sanat Yayınevi.
- Çavdarıcı, M. (2002). Türkiye'de Sosyal Değerlerin Aşınması ve Kültür Sömürgeciliği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çitgez, M., (2010), 19. Yüzyıl Kars Âşıklarında Deyim ve Atasözleri, (Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Kars.
- Çobanoğlu Ö., (2000), Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Çotuksöken, B., (2005). Değerler, Toplum/Topluluk-Birey". http://Www.Maltepe.Edu.Tr/05_Haber/Reh_Sempozyum
- Durbilmez B., (2016), Âşık Edebiyatı ve Taşpınarlı Halk Şairleri, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Dursun, D. (2018). Kültürel ve Yapısal Bakımdan Ardahan İli Âşıklık Geleneğini. Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Düzgün, Dilaver (2006). "Âşık Edebiyatı", Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Editör: M. Öcal Oğuz, Ankara: Grafiker Yayınları, S.169-212
- Gazimihal, M. R. (1975). Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- Halıcı, F., (1992). Âşıklık Geleneği ve Günümüz Halk Şairleri Güldeste, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı: 58 Ankara.

- Heziyeva, Ş. (2010). Tarihsel Süreç İçinde Türkiye’de Âşıklık ve Âşıklık Geleneği. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal Of Turkish World Studies, Cilt: X, Sayı 1, Sayfa:81-89.
- Kalyon, Hakan. “Sosyoloji ile İlgili Kavramlar”, [Http://Www.Sosyalhizmetuzmani.Org/Temelkavram.Htm](http://www.sosyalhizmetuzmani.org/temelkavram.htm), 09.09.2005.
- Karagöz, B. (2013). İlköğretim Öğrencilerine Değerlerin Okul Şarkıları Yoluyla Kazandırılması, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı, Malatya.
- Karataş, K. O. (2024). Elektronik Orgun Müzik Derslerinde Kullanımına İlişkin Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi. Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 14, 1300-1318
- Kınık., M. (2011). Bir İletişim Aracı Olarak Türk Halk Müziği ve Türküler. Erciyes İletişim Dergisi “akademia” Cilt (Volume): 2, Sayı (Number): 1, (136-150).
- Köprülü, Fuat (1962). Türk Saz Şâirleri I-V, Ankara: Milli Kültür Yayınları. Tahir Kutsi Makal, Türk Halk Şiiri, İstanbul 1978 S.10.
- Köprülü M. Fuat, Saz Şâirleri I-V Ak Çağ Yayınları, Ankara, 2004, S.36-42
- Makal, T., K. (1978). Türk Halk Şiiri, İstanbul, s.10.
- Köprülü M. F., (1989), Edebiyat Araştırmaları, Ötüken Yayınları-1, İstanbul.
- Oğuz, M. Ö., (1995). “Azerbaycan ve Türkiye Sahasında Âşık Edebiyatının XVI. Yüzyılına Dair”, İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu, (1995), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Oğuz, M. Ö., (1997) Azerbaycan ve Türkiye Sahasında Âşık Edebiyatının XVII.
- Özaslan, M. (2001). Erzurum Âşıklık Geleneği, Akçağ Yayınları/355, Kaynak Eserler/100, Ankara.
- Öksüz, M., (2013). Artvin Âşıklık Geleneği, (Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Trabzon.
- Rokeach, M. (1973). The Nature Of Human Values. New York: Free Press.
- Yardımcı, M., (2013). Başlangıcından Günümüze Türk Halk Şiiri. Ürün Yayınları, İzmir.
- Sakaoğlu S., (2014), Âşık Edebiyatı Araştırmaları, Kömen Yayınları, Konya.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals In The Content And Structure Of Values: Theoretical Advances And Empirical Tests In 20 Countries. (M. Zanna, Ed.), Advances In Experimental Social Psychology In (Pp. 1-65). New York: Academic Press.
- Türk Dil Kurumu, (TDK), (2018), <http://tdk.gov.tr/>
- Tepperman, Lorne and Michael Rosenberg. (1995). Macro/Micro: A Brief Introduction To Sociology, 2. prts, Scarborough, Ontario, Prentice-Hall Canada Inc.
- Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara, 1988, s.96
- Yardımcı, M., (2013). Başlangıcından Günümüze Türk Halk Şiiri, Ürün Yayınları, İzmir.
- Yener, S. (2006). Liseler İçin Müzik Lise 1 Ders Kitabı, İstanbul: Ilıcak Matbaacılık.